

ФІНАНСОВА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ НАПЕРЕДОДНІ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

Запровадження непу в Україні відбувалось при підтримці потужної пропагандистської кампанії з боку провідних структур. Земельне питання завжди гостро стояло в Україні і влада різними шляхами змусила українських селян повірити, що непу і є тією віковою мрією про можливість насолоджуватись працею на своїй землі. Але згодом вони зрозуміли, що стали невольними учасниками грандіозної політичної фальсифікації. До тих пір поки країна Рад потребувала допомоги у виробництві хліба – селяни були потрібні і їм обіцяли різноманітні блага, а коли країна зміцніла то вже вона, за допомогою сили, змусила селян користися її наказами.

Дана стаття розглядає фінансову сторону життя українського села напередодні запровадження суцільної колективізації в Україні.

Фінансування села це серйозна частина бюджетної політики держави і тому ми проведемо аналіз тільки певної частки цієї політики – питанню надходження і відтоку коштів, питанню нестабільності хлібозаготівельних цін і цінової політики держави.

Ключові слова: селянство, фінансова ситуація, фінансова нестабільність, кредитування, цінова політика, колективізація.

Оцінюючи зміни в соціально-економічному стані селян в кінці 20-х років ХХ ст. доцільно було б зупинитись на питанні про вплив на хід майбутньої суцільної колективізації існуючої фінансової ситуації в українському селі. Проблема у фінансовій сфері на селі включала в себе недоліки у кредитуванні, товарозабезпеченості та ціновій політиці, що були викликані чинниками, які притаманні адміністративно-командній системі й шляхам, за якими передбачалося розвивати економіку.

Господарська діяльність селянства та його місце і роль у структурі сільського господарства привернула до себе увагу представників організаційно-виробничого напрямку на чолі з О. Чаєновим [1], які обґрунтували некапіталістичну природу сімейно-трудового селянського господарства. Вони вважали, що метою існування такого господарства є задоволення потреб власної родини в засобах існування [2].

Л. Крицман стверджував, що з розвитком державного і кооперативного сільського господарства наймані робітники підуть туди, де вищий рівень платні. Це означає, що ніяка боротьба із куркулем, заможником, крім його економічного витіснення, не потрібна [3]. Тобто його аналіз економіки села 20-х рр. враховував незадовільні фінансові стосунки між українським селом та державою.

У науковій літературі для оцінки купівельної спроможності селян, а також процесу надходження коштів в українське село дослідники використовували методи математичного дослідження. Це роботи Ю. Бокарева [4].

Фінансовим станом села цікавились тільки історики, а й економісти минулого. В працях Ю. Ларіна [5] подаються відомості

про використання селянами часів непу їх грошових надходжень. Публікації сучасних вчених економістів Л. Горкіної [6], Г. Кліміної [7], Є. Воробйова [8] та інших, аналізують погляди українських вчених щодо ефективності функціонуючої економіки конкурентного типу, розглядаються деякі аспекти економічних відносин між містом і селом напередодні та в період непу; висвітлено загальну концепцію грошово-кредитної та фінансової системи того часу в Україні.

Історики Л. Беренштейн, С. Кульчицький, Г. Мигрін, П. Панченко, Ф. Джос, О. Каденюк вводять в науковий обіг нові архівні матеріали та публікації, критично аналізують раніше опубліковані праці, докорінно з інших методологічних засад оцінюють процеси економічного розвитку українського села 20-х років ХХ ст. [9] Серед іншого ними проведено аналіз встановлення радянською державою цін на хліб в процесі хлібозаготівлі.

Трагізмом голодоморів і безвихідним становищем українських селян в перші роки всеосяжної, суцільної колективізації проникнуті роботи І. Рибачка [10]. Автор, ввівши в науковий обіг нові архівні матеріали, у своїх публікаціях розглядає питання соціально-побутової сфери життя українських селян, діяльність в Україні комітетів селянської взаємодопомоги, політику ціноутворення тощо.

Вагомим фундаментальним дослідженням індивідуально-го селянського господарства України періоду непу є монографія В. Каалініченка, в яких проаналізовано стан індивідуального селянського господарства України в період 1921-1929 років [11]. Зокрема, в них показано вплив непу на економіку села, детально подано демографічну характеристику селянства та селянську працю, висвітлено динаміку землекористування, забезпеченість селян худобою, реманентом і навіть будівлями, опрацьовано стан землеробства і рівень розвитку тваринництва, бюджет селянина.

Таким чином, аналіз наукових видань дає підстави стверджувати, що питання цінової політики радянської влади на селі потребує більш ретельного вивчення.

Вперше, після переходу до нової економічної політики, фінансова кризова ситуація в українському селі виникла 1923 р. з причини порушення закону вартості у практиці ціноутворення. Користуючись монопольним становищем державної промисловості на ринку, радянські урядовці адміністративним шляхом підвищили ціни на промислові товари, що привело до штучного утворення «ножиць цін».

Проблема цін набула важливого значення в середині 20-х рр. З точки зору теоретичних стереотипів підвищення закупівельних цін зазвичай призводить до подорожчання сільськогосподарських продуктів – хліба, м'яса, молока. Держава повинна була б збільшувати зарплатню споживачам-робітникам. А це, в свою чергу, призвело б до збільшення цін на промислову продукцію. Цей шлях, по суті, не враховувався. Навпаки, політика цін проводилась дискримінаційна щодо селянства. Передусім, це проявлялось у встановленні низьких цін на зерно і водночас високих

цін на промислові товари – техніку, будівельні матеріали, товари народного споживання і т.д.

В такій ситуації держава створила умови для задоволення потреб сільгоспвиробника в коштах і почала видавати селянам кредити.

До 1924 р. сільськогосподарський кредит надавався головним чином найбіднішим верствам українського села. 22 серпня 1922 р. РНК УРСР прийняв декрет про надання пільгових кредитів незможним селянам. [12, арк.64]. В подальшому кредитувались і колективні господарства, але процес сплати за кредитними рахунками був вкрай незадовільним. У період з 1926 до 1929 рр. всі категорії селянства отримали кредити на суму 145 млн. крб. Дві третини цієї суми отримали бідні верстви українського села. За рахунок фонду бідноти у 1927 р. 3,5 тис. сільськогосподарських об'єднань отримали 4 млн. крб. кредиту, а це близько 50 тис. селянських дворів. За цільовим призначенням кредитування бідноти в Україні 36% коштів направлялось на закупівлю робочої худоби, 24% – на закупівлю сільськогосподарських машин та тракторів, 40% – на будівництво виробничих приміщень та закупівлю реманенту [13, арк.19].

3 року в рік збільшувалась сума заборгованості виплат селянами отриманих кредитів. До 1927 р. заборгованість господарств, що отримали кредити, склала 119,4 млн. крб. З цієї суми на індивідуальні селянські господарства припадало 49,3 млн. крб. (41,3%), на колективні господарства (колгоспи, радгоспи, земельні товариства) – 28,7 млн. крб. (24,1%), на сільськогосподарську кооперацію, державні та різноманітні громадські сільськогосподарські установи – 41,4 млн. крб. (34,6%). Зокрема, колгоспи заборгували 7,5 млн. крб. Серед селян-односібників заборгованість бідняків становила 28,1 млн. крб. (57%), а заборгованість заможного селянства складала 20,1 млн. крб., а це 16,8% від загальної суми заборгованості [13, арк.16].

Заборгованість колективних господарств державі зростала у шалених пропорціях. У 1924 р. вона складала 1,2 млн. крб., у 1925 р. – 3,6 млн. крб., у 1926 р. – 4,3 млн. крб., у 1927 р. – 7,5 млн. крб., а у 1928 р. – 26,8 млн. крб. [13, арк.13]. Станом на 1 січня 1928 р. 92,8% всіх сільськогосподарських артільей, 84,6% – комун та 83,7% кредитних товариств були боржниками держави [13, арк.24].

Таким чином, фінансова нестабільність на селі була пов'язана не лише з «ножицями цін», а й з низькою фінансовою культурою селян – вони вважали кредити чимось на зразок державних довгострокових дотацій.

З 1924 по 1927 рр. закупівельні ціни на пшеницю зменшились більше ніж на 60%, на жито – на 10%. В той же час збільшувались ціни на технічні культури та продукти тваринництва [14, с.27]. Тому селяни почали перепрофільовувати свої господарства. Зменшилась кількість посівних площ зернових культур. Селяни почали відгодовувати худобу хлібом, щоб збільшити прибуток від реалізації м'ясної та молочної продукції. Робилось це свідомо. Селяни шукали можливості збільшення грошових надходжень.

Також це обумовлювалось тим, що податки сплачувались селянами грошима, а не натурою.

У 1924-1925 господарчому році всі категорії селянських господарств – колективні та індивідуальні – реалізували сільськогосподарської продукції на 353,4 млн. крб. Однак тут переважали не хлібні джерела. Самого хліба було реалізовано тільки на 106 млн. крб. Головні грошові надходження господарства отримували від реалізації продуктів тваринництва та городництва – 136,4 млн. крб. Заробітки на промислах склали 54,7 млн. крб. Ще 56,3 млн. крб. селяни отримали від реалізації технічних культур – картоплі, соняшнику, цукрового буряку [15, с.77]. Таким чином, продаж хліба становив тільки 30% усіх грошових надходжень хліборобів України.

Згідно з підрахунками, проведеними Полтавським губвиконкомом, ціни на сільськогосподарські продукти у 1922 р. зросли в 43 рази, а на промислові – в 168 раз. Підраховано, що в Полтаві в січні 1922 р. за один пуд жита можна було придбати 6,5 аршина (1 аршин = 0,71 м.) ситцю, а в грудні того ж року – тільки 1,6 аршина, в лютому 1923 р. – 1,3 аршина ситцю. На початку 1923 р. за одну пару чобіт необхідно було сплатити суму, рівну за ціною 18-19 пудів жита [16, арк.44]. У Катеринославі в цей період ціни на промислові товари були в три рази вищі, ніж на продукти харчування. А загалом еквівалент заміни промислових товарів зерном становив 7 : 1 [16, арк.45].

В результаті співвідношення між загальним рівнем сільськогосподарських та промислових цін у порівнянні з дореволюційними (коли співвідношення цін встановлювалось шляхом попиту і пропозиції) погіршувалось в першу чергу для селянства.

Державна промисловість працювала без запровадження відрахувань на капітал, що позначилося на її ефективності – відпала потреба добиватися прибутку. Якщо за таких умов господарювання підприємствам загрожувало розорення, то державний бюджет приймав збитки на себе. Жодне збиткове промислове підприємство не було ліквідоване шляхом оголошення банкрутом, а продовжувало виробництво за рахунок дотацій з державного бюджету. Тому і виникала проблема коштів та надходжень у держбюджет, а вирішити її можна було тільки шляхом регулювання цін на промислову продукцію за рахунок монополізації ринку промислових товарів. Головним споживачем цих товарів було селянство, воно фактично і стало донором тоталітарної системи господарювання.

За підрахунками економіста Ю. Ларіна, в 1924 р. купівельна спроможність селянських господарств становила у бідних 18 крб., а в найбільш заможних – 267 крб. В середньому вона дорівнювала 45 крб. на двір. При тому якщо взяти до уваги, що середня кількість членів селянської родини складала 5 чоловік, то на кожного в рік припадало близько 9 крб. І це при тому, що від продажу хліба селянські господарства отримували менше половини грошових надходжень. В 1924 р. магазини споживчої кооперації реалізовували товарів на душу населення на 4 крб. 33 коп., що становило в середньому половину купівельної спроможності українського селянина [17, с.263].

Зрозуміло, що наведені вище дані є середніми. Але бідний селянин мав менше земельних угідь, реманенту, худоби ніж багатий, менше вирощував врожаїв, менше сплачував, а інколи й зовсім був звільнений від сплати податків, виплачував менше позик, не платив заробітної платні сезонним робітникам, а інколи й сам наймався до більш заможного селянина на сезонну роботу. Бідний селянин не закупував добрив і новітніх сортів посівного матеріалу. Його потреби зводились до закупівлі товарів широкого вжитку.

Заможний селянин крім товарів загального вжитку, витрачав гроші також на велику кількість інших господарських потреб.

Тому купівельна спроможність бідних та багатих верств українського селянства була у повній залежності від штучних «ножиць цін», котрі були вигідні владним структурам.

Поглиблення майнового розшарування між різними верствами українського селянства призвело до їх політичного та економічного протистояння, а це давало владі можливість маніпулювати різними програмами розвитку радянського сільського господарства, легко змінювати напрями внутрішньої політики держави щодо селянства, яка за своїми напрямками була іноді діаметрально протилежна, як, приміром неп та колективізація.

До проблем, що існували у сільському господарстві додавались проблеми у промисловості, яка не задовольняла країну товарами як загального вжитку, так і вузькопрофільними.

Подібна ситуація в країні призводила до того, що деякі селяни, в тому числі бідняки та середняки, відмовлялись виконувати плани хлібозаготівель за існуючими державними цінами. Це була одна з причин труднощів із продуктами харчування у 1927-1928 рр.

Продовольчі труднощі обумовлювались також природними умовами. По Україні в цілому до весни 1928 р. було втрачено 53% всієї озимини, в тому числі у Степу 83%. До того ж, в зв'язку із посухою восени 1927 р., недосів озимини склав близько 300 тис. га [18, арк.28].

В документах комуністичної партії та радянського уряду вищезначені причини продовольчих труднощів оцінювались як тимчасові, другорядні щодо потреб сьогодення. Всі труднощі розглядались в основному з позиції посилення класової боротьби в країні в цілому і конкретно на селі. Головним винуватцем зриву хлібозаготівель і продовольчих труднощів був оголошений селянин-власник, політично незаангажована людина, що любить і бажає працювати на землі одержуючи за це матеріальне винагородження.

Заможний селянин – «куркуль» – став у очах влади винуватцем невдач радянської сільськогосподарської політики. Більш того, починаючи з 1928 р. проти селян-власників була направлена одна з концепцій сільськогосподарської політики. Було взято курс на його ліквідацію не в локальних рамках, а ліквідації його як класу, точніше – стану. Основою цієї боротьби на селі повинна була стати всеохоплююча колективізація. На практиці це проявлялось у вигляді примусової колективізації та розселення всіх без винятку хліборобів. І в першу чергу селянина-власника.

Таким чином, кризові явища, що виникали в економіці непу і супроводжувалися її розбалансуванням, негативно впливали на розвиток сільськогосподарського виробництва. Порушення еквівалентного обміну між містом і селом приводило до звуження селянського ринку, виникненню такого негативного явища, як «ножиці цін», натуралізації і, як наслідок, деградації землеробства. Сільськогосподарські виробники втрачали зацікавленість в результатах своєї праці.

З середини 20-х років щодо індивідуальних селянських господарств застосовувалися кредитні санкції, фактично припинилося кредитування заможних і середняцьких господарств. Хлібороб-власник, незаможник, середняк чи заможний (при умові, що двох останніх не розкуркулили), ставши колгоспником, втратив право на індивідуальне володіння засобами виробництва, на продукцію, що ним виробляється, на ініціативу та власну думку щодо методів господарювання.

На початку 30-х років виявились досить суперечливі процеси в становленні і розвитку колгоспного ладу. Вони обумовлювались не тільки відступом від непу, а й утвердженням командно-адміністративної системи управління в аграрному секторі. В результаті насильницької колективізації були ліквідовані не тільки господарські механізми, засновані на ринковій економіці в найбільшій галузі народного господарства країни – в сільському господарстві, але було знищено найбільш продуктивну в товарному плані верству селян – індивідуальних виробників, котрі становили основу сільськогосподарського виробництва. Український селянин-хлібороб перестав належати сам собі. Провідником влади і долі хліборобів стали керівники колгоспів та радгоспів, радянська і партійна номенклатура.

Список використаних джерел і літератури:

1. Чаянов А.В. Краткий курс кооперации. / А.В. Чаянов. – 3-е изд., перераб. – М., 1925. – 80 с.
2. Чаянов А.В. Организация сельского хозяйства / А.В. Чаянов. – М., 1926. – 24 с.
3. Крицман Л. Пролетарская революция в деревне / Л. Крицман. – Л., 1929. – 176 с.
4. Бокарев Ю. Бюджетные обследования крестьянских хозяйств 20-х годов как исторический источник / Ю. Бокарев ; [АН СССР. Ин-т истории СССР]. – М., 1981. – 309 с.
5. Ларин Ю. Советская деревня / Ю. Ларин. – М., 1925. – 386 с.
6. Горкіна Л. Нариси з історії політичної економії в Україні / Л.А. Горкіна. – К., 1994. – 172 с.
7. Кліміна Г.В. Проблеми економічної структури суспільства в українській економічній літературі періоду непу / Г.В. Кліміна // Історія народного господарства та економічної думки України. – К., 1995. – Вип. 28. – С. 121-123.
8. Воробйов Є.М. Економічні відносини між містом і селом / Є.М. Воробйов // Історія народного господарства та економічної думки України. – К., 1995. – Вип. 28. – С. 45-47.
9. Українське село у 20-90 роках ХХ ст. (короткий історико-економічний нарис) / Л. Беренштейн, С. Кульчицький, П. Панченко та ін. – К., 1998. – 124 с.

10. Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921-1991) / І.В. Рибак. – Кам'янець-Подільський, 2000. – 304 с. Рибак І.В. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині / І.В. Рибак, А.Ю. Матвеев. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 140 с.
11. Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929) / В.В. Калініченко. – Х. : Основа, 1991. – 131 с. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу. Історико-економічне дослідження / В.В. Калініченко. – Х., 1997. – 150 с.
12. Документи СНК и ВУЦИК УССР о формах содействия Комнезамам // ЦДАВО України, ф.27, оп.4, спр.25-а, арк.64.
13. Материалы об обороте, распределении и возврате кредитов // ЦДАВО України, ф.1, оп.3, спр.2645, арк.6-27.
14. Суханов Н.Н. Об экономических предпосылках к подъему сельского хозяйства. Доклад в Комакадемии 4 декабря 1928 г. / Н.Н. Суханов // Радянський селянин. – 1928. – № 1. – С. 8-43.
15. Фигуровская Н. Аграрные проблемы в советской экономической литературе 20-х гг. / Н. Фигуровская. – М., 1968. – 112 с.
16. Материалы управления сельского хозяйства об эквиваленте обмена сельхозпродукции на промышленные товары // ЦДАВО України, ф.1, оп.2, спр.1411, 49 арк.
17. Ларин Ю. Советская деревня / Ю. Ларин. – М., 1925. – 386 с.
18. Циркуляры Наркомзема по вопросам землепользования, аренды и наемного труда в сельском хозяйстве УССР // ЦДАВО України, ф.27, оп.10, спр.43, арк.28.

А. А. Лубчинский

ФИНАНСОВАЯ СИТУАЦИЯ В УКРАИНСКОЙ ДЕРЕВНЕ В ПРЕДДВЕРИИ ВСЕОБЩЕЙ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ

Введение нэпа в Украине прошло при поддержке интенсивной пропагандистской кампании со стороны власти. Земельный вопрос всегда остро стоял в густонаселенной Украине и власть разными уловками смогла добиться, чтобы украинские крестьяне поверили в то, что нэп – это их вековая мечта о владении землей. Но, со временем, крестьянство осознало, что оно стало участником грандиозной политической фальсификации. До тех пор пока страна нуждалась в хлебе – крестьянам сулили различные блага, а когда страна окрепла то вынудила их выполнять свою волю силой.

Данная статья рассматривает финансовую ситуацию в украинском селе на кануне насаждения всеобъемлющей коллективизации в Украине.

Финансирование сельского хозяйства это важная часть бюджетной политики государства, поэтому мы проведем анализ небольшой части этой политики – вопрос денежных поступлений и оттоков, вопрос нестабильности хлебозаготовительных цен и ценовой политики государства.

Ключевые слова: *крестьянство, финансовая ситуация, финансовая нестабильность, кредитование, ценовая политика, коллективизация.*

A. Lubchinsky

FINANCIAL SITUATION ON THE EVE OF THE TOTAL COLLECTIVIZATION IN THE UKRAINIAN VILLAGE

Introduction of the new economic policy in Ukraine occurred with the support of the powerful propaganda campaign from progovernmental struc-

tures. The agrarian issue has always been acute in Ukraine, and power authority made the Ukrainian peasants in different ways be live that NEP was that treasured dream to possibly enjoy, work on their own land. But in dui course they understood that became involuntary participants of great political falsification. While the country was in need of bread production peasants were required and various blessings were promised to them but when the country got stronger it forced peasants to submit to it's orders.

The article contemplates the financial part of the Ukrainian village life on the eve of the complete collectivization in Ukraine.

Funding of villages is a serious part of the state, budgetary policy, and consequently we perform only a partial analysis of this policy, money receipt and outflow instability of bread procurement prices and the price policy of the state.

Key words: peasantry, financial situation, financial instability, crediting, value policy, collectivization.

Отримано: 18.09.2014

УДК 37.014.53

О. С. Паращевіна

МІСЦЕ БЕЗПРИТУЛЬНОЇ ДИТИНИ В ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 20-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті дається короткий огляд історіографії, методології досліджень історії повсякденності України 20-х рр. ХХ ст. Сучасні історичні дослідження спрямовані на вивчення повсякденного життя українського суспільства, що дає змогу аналізувати не тільки політичну історію за «офіційними» джерелами, але й залучати широкій пласт невідомих джерел, що надає нам «народна історія».

Новий напрямок в методології історії, який отримав назву «історія повсякденності», відображає життя простого громадянина очима самого цього громадянина. Опис житла, побуту, традицій, знарядь праці, одягу, фольклору, цінностей и оцінок тих чи інших політичних та історичних подій не з сучасних позицій, а в момент протікання цих подій.

Історія повсякденності дозволяє дізнатись про умови життя, традиції, побут різних слоїв населення українського етносу не з позицій офіційних документів і ідеології, а з почуттів, емоцій, висловлювань і оцінок людей, які живуть в даний відрізок часу.

Серед широкого кола питань історії повсякденності 1920-х рр. значне місце посідає аспект дитячої безпритульності, бо саме в цей час ця соціальна аномалія набула загрозливих розмірів. Проблема дитячої безпритульності довгий час замовчувалась радянською історіографією і визначалась виключно як «пережиток капіталізму», залишений СРСР царською Росією.

В представленій статті крізь призму історії повсякденності досліджуються історичні, соціально-економічні причини, джерела формування дитячої безпритульності на початку 20-х рр. ХХ ст.

Автором виокремлено місце дитини в історії повсякденності України, досвід роботи органів народної освіти з подолання дитячої безпритульності та наведені спомини безпритульних дітей того часу.

В дослідженні приділено увагу впливу голоду 1921–1922 рр. на ріст дитячої безпритульності в Україні та перших кроках органів народної освіти України з надання допомоги голодуючим.